

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316.4.063.3

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ КРАЇН «СТАРОЇ» ТА «НОВОЇ» ЄВРОПИ ЯК ФАКТОР ЇХНЬОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Балакірєва Ольга Миколаївна – кандидат соціологічних наук, зав. Відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

Левін Роман Якович – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

У статті здійснено порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій мешканців країн «старої» та «нової» Європи, які розглядаються як важливий чинник інтеграційного вибору України. Доведено, що у суспільній думці Білорусі, Росії та України є багато спільного, що може сприяти успішній співпраці між цими країнами. Розглянуто відмінності у ціннісних орієнтаціях та поглядах мешканців нових незалежних держав та країн «старої» Європи. Підкреслено, що ці відмінності не є ментальними бар'єрами у співробітництві цих країн. Доведено, що за певних умов запитам і очікуванням населення України, Росії і Білорусі може більше відповідати співробітництво з ЄС, ніж розвиток зв'язків між країнами пострадянського простору. Водночас зроблено припущення, що інтеграція України в будь-якому напрямі (Схід або Захід) навряд чи стикатиметься з принциповими перешкодами світоглядного характеру.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, соціально-економічні установки, нові незалежні держави, країни-засновники ЄС, фактори інтеграції, інтеграційні напрями.

В статье проведен сравнительный анализ ценностных ориентаций жителей стран «старой» и «новой» Европы, которые рассматриваются как важный фактор интеграционного выбора Украины. Доказано, что в общественном мнении Беларуси, России и Украины есть много общего, что может способствовать успешному сотрудничеству между этими странами. Рассмотрены различия в ценностных ориентациях и взглядах жителей новых независимых государств и стран «старой» Европы. Подчеркнуто, что эти различия не являются ментальными барьерами для сотрудничества этих стран. Доказано, что при определенных условиях запросам и ожиданиям населения Украины, России и Беларуси может больше соответствовать сотрудничество с ЕС, чем развитие связей между странами постсоветского пространства. Вместе высказано предположение, что интеграция Украины в любом направлении (Восток или Запад) вряд ли столкнется с принципиальными препятствиями мировоззренческого характера.

Ключевые слова: ценностные ориентации, социально-экономические установки, новые независимые государства, страны-основатели ЕС, факторы интеграции, интеграционные направления.

The article provides a comparative analysis of the value orientations of the inhabitants of the "old" and "new" Europe that are considered as an important factor in the choice of the integration vector of Ukraine. It is proved that the public opinion in Belarus, Russia and Ukraine have a lot in common, which may contribute to the successful cooperation between these countries. Differences in the value orientations and attitudes of inhabitants of the new independent states and "old" Europe are considered. It is emphasized that these differences are not mental barriers for cooperation between these countries. It is proved that under certain conditions, needs and expectations of the population of Ukraine, Russia and Belarus may be more in line with the cooperation with the EU than the development of relations between the countries of the former Soviet

Union . At the same time it is suggested that the integration of Ukraine in any direction (East or West) will not face fundamental attitudinal barriers .

Keywords: value orientations, socio-economic settings, the new independent states, country- founders of the European Union, factors of integration, directions of integration.

Порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій населення різних європейських країн протягом двох останніх десятиліть знаходиться в центрі уваги соціологів. За сучасних умов ця проблематика актуалізувалася у зв'язку з посиленням інтеграційної активності на пострадянському просторі. Так, Білорусь і Росія активно нарощують взаємодію як члени Єдиного економічного простору (ЄЕП) і Митного союзу (МС). Що стосується України, то вона ще остаточно не визначилася відносно участі в цих об'єднаннях. Дискусія щодо вибору несуперечливої інтеграційної моделі для української економіки загострилася у зв'язку з актуалізацією переговорів України про підписання Угоди про асоціацію з Європейським союзом (ЄС) та активним обговоренням питання щодо доцільності приєднання нашої країни до Митного союзу.

В соціальних науках існує точка зору, що питання міжнародної взаємодії, в тому числі й проблеми економічної інтеграції країн, пов'язані зі світоглядом, зокрема з ціннісними орієнтаціями їхнього населення: «...економіка – це спосіб задоволення суспільством своїх матеріальних потреб», які «...є наслідком людських цінностей» [1].

Метою цієї статті є визначення ролі ціннісних, у тому числі соціально-економічних, орієнтацій населення країн «нової» та «старої» Європи у процесі їхньої інтеграції.

За сучасних умов існують діаметрально протилежні думки про вигоди й ризики різних інтеграційних проєктів за участі пострадянських держав, насамперед щодо подальших перспектив розвитку ЄС і ЄЕП. Ці думки належать авторитетним експертам і засновані як на економічних розрахунках, так і міркуваннях культурно-історичного і ціннісно-світоглядного характеру, притому останні представляють питання економічної інтеграції України як вибір шляху подальшого розвитку між східною та західною цивілізаційною моделлю.

На підставі економічних розрахунків робляться різні висновки. Так, на думку урядового уповноваженого Міністерства економічного розвитку і торгівлі України з питань співробітництва з РФ, державами-учасниками СНД, Євразійського економічного співробітництва та іншими регіональними об'єднаннями В. Мунтіяна, інтеграція України з МС є сьогодні єдиною правильною стратегією, і найбільш сприятливим було б підписання нового Договору про зону вільної торгівлі (ЗВТ) з СНД, приєднання до Договору про заснування ЄвразЕС, інтеграція в МС із можливістю подальшої інтеграції в ЄС [2]. На думку відповідального секретаря комісії МС С. Глазєва, інтеграція в євразійські економічні об'єднання забезпечить Україні в найближчі 10 років приріст ВВП на 200 млрд. дол. [3]. Учасники конференції «Перспективи євразійської інтеграції України»¹ за результатами спільного дослідження Інституту економіки та прогнозування НАНУ та Інституту народногосподарського прогнозування РАН, а також на підставі численних оцінок авторитетних експертів заявили «...про важливість якнайшвидшого інтегрування України в Єдиний економічний простір Росії, Білорусії й Казахстану» [4].

Інших поглядів дотримуються деякі політики та науковці, які поряд з економістами беруть активну участь у зазначеній дискусії. Міністр закордонних справ К. Грищенко вважає, що «...альтернативи курсу на європейську інтеграцію немає. Це єдина зовнішньополітична стратегія, що поєднує все суспільство, всі регіони нашої країни й всі частини політичної еліти» [5]. Один з авторитетних українських щотижневиків публікує типові для цієї точки зору тези: «Вступ України до Митного союзу – це консервація відсталості, неефективності виробництва й енергозалежності...», «...входження в Митний союз – це глухий кут. Цивілізаційний» [6]. На думку соціолога Ю. Саєнко, ми «живемо «паралельно» стосовно цивілізаційного розвитку – у соціально-політичній системі, що вироджується, з ринком часів дикого капіталізму... Чи можна вибратися із цієї ситуації? ... У післявоєнні роки... Португалія, Іспанія, Греція й Італія... вибралися з неї, співпрацюючи з цивілізованим світом. Нас же зараз Росія кличе орієнтуватися на себе, Білорусь і Казахстан – «адже ми всі однакові...» [7].

Зазначимо, що в дискусії переважає підхід «або-або» – або ЄЕП, або ЄС. Саме цей підхід перш за все представлений у ЗМІ (див., напр.: [3, 6, 8-10]).

Проте такі полярні точки зору практично не враховують можливість входження України в МС і ЄЕП з перспективою створення ЗВТ між ЄЕП і ЄС. Ця точка зору не безпідставна: в 2003 р. під час

¹Проведена у Верховній Раді 15.12.2011 р. Центром соціально-консервативної політики і депутатською групою ВР з міжпарламентських зв'язків з РФ під головуванням директора ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАНУ» В. Гейця, С. Глазєва та народного депутата України В. Коновалюка.

зустрічі на вищому рівні ЄС–Росія було озвучено Концепцію спільного європейського економічного простору; в 2005 р. затверджено двосторонню «дорожню карту»; в 2007 р. робоча група ЄС–Росія обговорювала поглиблену угоду про ЗВТ між ними [11]. На думку віце-прем'єра російського уряду І. Шувалова, «...ми разом можемо на більш справедливих умовах домагатися... цієї зони вільної торгівлі..., поєднуючись у рамках ЄП...» [12].

Представлені вище позиції спонукають до висновку, що в дискусії про інтеграційні пріоритети української економіки її учасники – авторитетні представники експертної спільноти орієнтуються переважно на політичні наслідки того чи іншого варіанту розвитку, ніж на економічні. При цьому світоглядні, зокрема ціннісні, пріоритети, ментальні стереотипи, що сформовані та транслуються на рівні громадської думки в різних країнах, практично не враховуються. Наприклад, багато хто із західних експертів беруть до уваги лише політичні ризики. Так, Д. Фін наголошує: «Проект Митного союзу – це, насамперед, політичний проект, що вписується в проєкт російського впливу й могутності. Це підтверджується деклараціями про те, що МС повинен стати згодом євразійським союзом, здатним конкурувати з ЄС» [10]. Німецький політолог А. Умланд побоюється, що Росія «...буде домінувати в розмірі, потужності й сумі ресурсів над всіма майбутніми членами союзу, разом узятими» [13]. Йому опонує директор Російсько-українського інформаційного центру О. Бондаренко: «Побоювання на тему «рівності»... не виносять ніякої критики – у євразійській традиції рівність не формальна, вона змістовна...» [14].

Українські політологи М. Погребинський та Є. Большова, узагальнюючи зміст «інтеграційної» дискусії, пишуть: «Прихильники інтеграції на пострадянському просторі... говорять... про «спільну долю», а євроінтегратори – про «цивілізаційний вибір» [15]. Відомий вітчизняний історик П. Толочко вважає, що цей вибір уже зроблено більше тисячоріччя тому: «Невже й справді нинішня політична еліта збирається змінити нашу культурно-історичну ідентичність і відмовитися від вибору, зробленого ще в Х столітті київським князем Володимиром?» [16].

Природно, що в ситуації, коли авторитетні експерти різного фаху наводять безліч аргументів «за» і «проти» на користь кожного з імовірних інтеграційних варіантів, українська влада опиняється в складному становищі. Ухвалити оптимальне рішення вкрай важко, адже в зазначеній дискусії будь-які аргументи економістів, політологів, істориків і т.д. наштовхуються на не менш вагомий контраргументи.

На нашу думку, надзвичайно вагомим аргументом у дискусії про пріоритети економічної інтеграції України є динаміка ціннісних орієнтацій її населення. Порівняльний аналіз цих орієнтацій з цінностями мешканців Білорусі та Росії, з одного боку, та населення країн ЄС, з іншого, буде корисним для тих, хто прийматиме інтеграційні рішення. Це особливо важливо з огляду на те, що будь-які світоглядні стереотипи на рівні суспільства в цілому спричиняють суттєвий вплив на формування поглядів окремих індивідів. Економічна інтеграція країн в її практичній імплементації значною мірою здійснюється через контакти організацій та конкретних людей, ціннісні орієнтації яких мають велике значення для успішної взаємодії у науково-технологічній сфері, торгівлі, реальних секторах виробництва тощо. Зміст таких понять, як «...«повага», «вірність угоді», «почуття національної спільності», властиві одній стороні, можуть натрапляти на прямо протилежні установки іншої» [17, с. 20].

На початку 1990-х років населення нинішнього ЄП і України можна було характеризувати низкою спільних ознак – географічна близькість, єдина ідеологія, відсутність приватної власності, відсутність ринкової економіки, схожі політичні системи, єдиний інформаційно-культурний та мовний простір. Розпад СРСР, трансформаційні процеси в пострадянських країнах останнього двадцятиріччя призвели до виникнення істотних розбіжностей у їхньому розвитку. Особливості становлення самостійних держав, пов'язані з відмінностями в ресурсах, внутрішній і зовнішній політиці, управлінні економікою і соціальною сферою тощо, підсилювалися новими світовими трендами, зокрема, небувалим ростом інформаційних потоків і технологічних досягнень, змінами геополітичного балансу сил, екологічними катаклізмами, фінансово-економічними кризами та ін. Сукупність подібних факторів по-різному вплинула на основні сфери суспільного буття (політичну, економічну, соціальну, культурну), і в результаті нинішні соціальні реалії та повсякденне життя населення Білорусі, Росії та України досить суттєво відрізняються, що, з одного боку, відбивається на ціннісних орієнтаціях мешканців цих країн, а з іншого – зумовлюється їхньою динамікою.

За даними 3-ї хвилі (2008 р.) Європейського соціального дослідження, ціннісні орієнтації мешканців України й Росії хоча й дуже схожі, але не ідентичні; те, що значиме для українського суспільства, не завжди має значущість для російського [18]. Як свідчать результати 4-ї хвилі (2005 р.) Євразійського монітора, ціннісні пріоритети населення Білорусі, Казахстану, Росії та України «помітно відрізняються» [19].

У контексті інтеграційної проблематики природно виникає питання, чи можна вважати наявні розбіжності такими, що здатні відчутно перешкоджати успішному розвитку співробітництва надалі, зокрема якщо вибір України буде зроблений на користь євразійського напрямку (інтеграції в МС, ЄП, ЄврАзЕС)? Звичайно, дати однозначну відповідь на підставі результатів опитувань неможливо – немає

міри, яка б визначила кількісні межі соціологічних показників, вихід за які був би достовірним сигналом для прогнозування успіху або неуспіху економічного співробітництва. Але в контексті тієї ж проблеми інтеграційного вибору можна поставити питання інакше: де розбіжностей більше – між Україною, з одного боку, та Білоруссю або Росією, з іншого, чи між Україною або всіма трьома цими країнами та країнами ЄС? Такі порівняння можуть наблизити до розуміння імовірних перешкод та сприятливих передумов інтеграційного вибору України.

Як зазначалось вище, у даній публікації серед факторів, що сприяють чи перешкоджають інтеграції країн «нової» та «старої» Європи, ми акцентуємо увагу на таких ментальних феноменах, як ціннісні орієнтації, в тому числі соціально-економічні преференції їхніх мешканців. Що стосується останніх, то ми перш за все аналізували, так би мовити, консервативні соціально-економічні орієнтації населення, тобто такі, що змінюються відносно повільно. У поле нашого зору не потрапили такі орієнтації, які швидко змінюються під впливом тимчасових економічних та/або політичних обставин (наприклад, фінансово-економічних труднощів держави, криз, змін зовнішньополітичних курсів влади та ін.). Базою нашого аналізу стали емпіричні дані загальноєвропейського дослідження ціннісних орієнтацій (European Values Study) [21], проведеного в 2008 р. у рамках міжнародного проекту «Europe Values Survey» (далі – EVS-2008)². Для порівняння нових незалежних держав (ННД) з деяким умовним співтовариством країн ЄС з найбільш характерним для «старої» Європи менталітетом було обрано п'ять європейських держав із числа засновників ЄС. Ці країни за часткою ВВП від загальноєвропейського показника представляли собою в 2008 р. (тобто на час проведення EVS-2008) дві перших (Німеччина та Франція), 4-у (Італія), 6-у й 7-у (Нідерланди та Бельгія) економіки Європи. До першої «п'ятірки» європейських економік для аналізу не залучалися країни з 3-ю на той час (Англія) і 5-ю (Іспанія) економікою Європи, тому що вони не входять до числа країн-засновників ЄС. Крім того, із числа країн-засновників ЄС до аналізу не був включений Люксембург, геополітична й економічна «вага» якого істотно відрізняється від інших країн-засновників ЄС (ця країна на той час представляла лише 20-у економіку Європи).

Для аналізу було обрано такі цінності, як родина, спілкування, робота, дозвілля, релігія та політика, а також уявлення респондентів про те, кому можна довіряти, та характеристики їхньої толерантності. Серед економічних орієнтацій аналізувалися патерналізм та ставлення до конкуренції.

Як свідчать дані, представлені в таблиці 1, ціннісні орієнтації мешканців Білорусі, Росії та України в цілому є подібними.

Таблиця 1

**Важливість деяких життєвих цінностей для мешканців країн-засновників ЄС та ННД
(за даними EVS-2008³), %**

Цінності	Білорусь	Росія	Україна	X ₁ ⁴	Бельгія	Німеччина	Італія	Нідерланди	Франція	X ₂ ⁵
	Родина	98*	96	97	97	98	95	99	95	99
Друзі, знайомі	87	85	87	86	92	94	91	97	91	93
Робота	87	81	81	83	89	81	96	88	95	90
Вільний час	77	78	79	78	88	87	81	96	86	88
Релігія	54	48	63	55	41	35	74	40	36	45
Політика	37	35	36	36	32	41	45	58	49	45

*Сума відповідей «Дуже важливо» і «Скоріше, важливо» на запитання «Наскільки важливі для Вас...?»

Як бачимо, різниця між максимальною й мінімальною величинами в кожній ННД щодо чотирьох цінностей – родини, спілкування із близьким оточенням, дозвілля й політики – не перевищує 2%;

² Керівник EVS в Україні – О. Балакірева. Вибіркова сукупність опитування 2008 р. склала 1507 респондентів віком від 18 років і старше.

³ Тут і далі в таблицях усі дані EVS-2008 надані у цілих відсотків.

⁴ X₁ – тут і далі в таблицях цим символом позначено середні показники для трьох ННД.

⁵ X₂ – тут і далі в таблицях цим символом позначено середні показники для п'яти країн-засновників ЄС.

відхилення від середнього значення в кожному випадку не перевищує 1%. Деякі відмінності виявилися щодо двох інших цінностей – роботи та релігії. Різниця між максимальною й мінімальною величинами щодо важливості роботи становить 6%, найбільші відхилення – 2–4%.

Щодо важливості релігії, то різниця між максимальною і мінімальною величинами становить 15%; найбільші відхилення від середнього – 7–8%. Найбільш важливою релігія виявилася для жителів України, найменш – Росії, показник Білорусі майже дорівнює (відхилення менш ніж на 2%) середньому між полярними значеннями. Оцінюючи силу розходжень щодо важливості релігії в трьох ННД, доцільно враховувати, що в цьому випадку досліджувалася саме ціннісна орієнтація, а не реальний спосіб життя, поведінкові практики. Якщо ж звернутися до реальної людської поведінки (наприклад, щодо суворості дотримання релігійного ритуалу, який, за визначенням служителів церкви, потребує обов'язкового регулярного відвідування культових споруд), то можна простежити невідповідність між вербальним ставленням до релігії та релігійними практиками. Так, хоча від 61 до 75% жителів трьох ННД вважали себе віруючими, регулярно (раз на місяць і частіше) відвідували церкву не більше 14–24%.

Порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій населення ННД та країн-засновників показав, що тут розходження більше, ніж всередині ННД. Ієрархія наведених цінностей виявилася однаковою в ННД і ЄС. В обох масивах найбільш важливою є родина. Другою за значимістю – друзі, третьою – робота й т.д. Що ж стосується напруженості цінностей, то вона була однаковою тільки щодо головної із них – родини. Щодо всіх інших цінностей були істотні розходження. Так, цінність релігії для європейців у середньому на 10% менше, ніж для мешканців ННД; водночас цінність вільного часу (на 10%) й політики (на 9%) більше.

У контексті реалізації мети цієї публікації певну значущість має аналіз уявлень респондентів про міжособистісну довіру. Здійснивши його, ми побачили істотні розходження цих уявлень та їхні особливості всередині кожного з двох співтовариств. Що стосується особливостей, то у ННД це, зокрема, подібність суспільної думки в Росії та Україні, де виразно превалує недовіра до людей: лише менше третини респондентів схильні до довіри, тоді як «недовірливих» більше двох третин (табл. 2). Досить близькими є також уявлення про довіру жителів двох аналізованих співтовариств. І там, і там біля третини населення схильні довіряти людям (серед європейців у середньому на 6% більше); і там, і там біля двох третин (серед європейців у середньому на 3% менше) дотримуються протилежної думки.

Таблиця 2.

Уявлення про довіру у країнах-засновниках ЄС та ННД (EVS-2008), %*

Варіанти тверджень										
	Білорусь	Росія	Україна	X_1	Бельгія	Німеччина	Італія	Нідерланди	Франція	X_2
Більшості людей можна довіряти	41	29	27	32	36	37	30	62	27	38
Варто бути дуже обережним у відносинах з людьми	50	69	68	62	63	55	66	37	72	59

*Сума значень у кожному стовпчику менше 100%, тому що 1–9% респондентів (залежно від країни) відмовилися відповідати на це запитання або не змогли зробити певний вибір.

Отже, з погляду уявлень про довіру, з одного боку, можна припускати, що співробітництво між Білорусією, Росією та Україною може виявитися не безпроблемним, хоча й дещо більш ефективним, ніж їхнє співробітництво з країнами ЄС. З іншого боку, виявлені подібності/розходження в уявленнях про довіру між двома співтовариствами дозволяють з певною імовірністю говорити, що вони не заважатимуть успішному співробітництву між ННД і ЄС.

Аналіз рівня *толерантності* мешканців зазначених вище країн по відношенню до «інших» (етнічних та/або соціальних груп, з якими респонденти себе не ідентифікують) показав, що всередині ННД результати досить схожі (табл. 3).

Таблиця 3.

Розподіл відповідей на запитання «З представниками яких груп людей Ви б не хотіли жити по сусідству?» в країнах-засновниках ЄС та ННД (EVS-2008)

Групи	Білорусь		Росія		Україна		Бельгія		Німеччина		Італія		Нідерланди		Франція	
	%	міс це	%	міс це	%	міс це	%	міс це	%	міс це	%	міс це	%	міс це	%	міс це
Наркомани	87	1	85	1	85	1	55	1	61	2	57	2	73	1	39	1
Алкоголіки	80	2	78	2	74	2	39	2	51	3	43	4	64	3	35	2
Люди зі злочинним минулим	69	3	63	3	58	3-4	28	4	25	6	50	3	48	5	14	5
Гомосексуалісти	63	4	61	4	58	3-4	7	9-10	16	8-9	21	10	10	12-13	5	9
Емоційно неврівноважені люди	60	5	60	5	57	5	14	8	10	10	37	5	30	6	12	7
Хворі на СНІД	50	7	55	6	55	6	5	12	16	8-9	29	7	13	11	3	11-13
Роми (цигани)	56	6	53	7	52	7	26	5-6	28	5	60	1	27	7	25	4
Ліві екстремісти	29	8	36	8	26	8	26	5-6	39	4	27	8	55	4	13	6
Праві екстремісти	27	9-10	33	9	25	9	37	3	64	1	30	6	67	2	29	3
Мусульмани	24	11	20	11	23	10	15	7	20	7	22	9	17	8	7	8
Іммігранти, іноземні робітники	27	9-10	31	10	17	11	7	9-10	9	11	15	11-12	14	9-10	4	10
Євреї	20	12	14	13	11	12	4	13	5	13	12	13	7	14-15	2	14
Люди іншої національності	18	13	16	12	10	13	6	11	4	14	15	11-12	10	12-13	3	11-13
Багатодітні родини	14	14	11	14	9	14	3	14	8	12	10	14	14	9-10	3	11-13
Християни	-	15	3	15	6	15	1	15	1	15	-	15	7	14-15	-	15

Як бачимо, розбіжності між країнами ЄС у багатьох випадках були набагато більшими. Було виявлено такі особливості: практично повну ідентичність у країнах ННД ієрархії небажаних сусідів; значну відмінність їхньої ієрархії у ЄС та ННД; певну ірраціональність толерантності в ННД, що відрізняє їх від староевропейських суспільств. Так, у всіх трьох ННД найбільше неприйняття викликали люди з залежностями від психоактивних речовин та кримінальним минулим (скрізь 1-3 місця в переліку небажаності в однаковій послідовності зайняли, відповідно, наркомани, алкоголіки та колишні злочинці). Це пояснюється природним бажанням людей побутового комфорту й безпеки в місцях проживання.

Було б логічним очікувати такий же розподіл у всіх європейських країнах. Проте у жодній з п'яти країн ЄС не повторювалися ані послідовність розподілу, ані навіть входження всіх трьох груп в «лідуючі» трійки ієрархії. Четверте місце в переліку небажаних сусідів у всіх ННД займали гомосексуалісти. Більше того, відсоток респондентів, які їх не сприймають, набагато перевищував відповідний показник щодо екстремістів (які займають 8-9 місця): у середньому по трьох ННД не хотіли бачити своїми сусідами гомосексуалістів більше 60%, екстремістів – майже вдвічі менше. Це свідчить про певну ірраціональність толерантності в усіх ННД, адже більш високий рівень інтолерантності по відношенню до гомосексуалістів (у порівнянні з екстремістами) важко пояснити міркуваннями безпеки. На нашу думку, це є проявом суспільних стереотипів, які значно відрізняються від панівних у «старій» Європі, котрі з погляду природного занепокоєння про побутову безпеку видаються значно більш раціональними.

Кількісні розходження між ННД і ЄС також були досить істотні: щодо переважної більшості етнічних та/або соціальних груп середні значення показників толерантності в ННД були набагато вищими. Вони становили: для груп наркоманів 86% (у ЄС відповідний показник 57%); алкоголіків – 77% (ЄС – 46%); колишніх злочинців – 63% (ЄС – 33%); гомосексуалістів – 61% (ЄС – 12%); емоційно неврівноважених – 59% (ЄС – 21%); хворих на СНІД – 53% (ЄС – 13%); ромів – 54% (ЄС – 33%); мусульман – 22% (ЄС – 16%); іммігрантів, іноземних робітників – 25% (ЄС – 10%), євреїв – 15% (ЄС – 6%), інонаціональних – 15% (ЄС –

8%), багатодітних – 11% (ЄС – 8%). Винятки з цієї тенденції становили тільки групи християн, толерантність до яких і в ННД, і в ЄС була досить високою й практично однаковою, а також екстремісти, щодо яких неприйняття європейців більше (ліві – 30% у ННД проти 32% у ЄС, праві – 28% у ННД проти 45% у ЄС).

Отже, рівень толерантності до «інших» населення Білорусі, Росії та України є практично однаковим. В той же час він суттєво відрізняється від рівня толерантності мешканців країн-засновників ЄС. Таким чином, з погляду спільного та відмінного у рівні толерантності досліджуваних нами груп країн, взаємодія всередині ННД має більш сприятливе підґрунтя, ніж співпраця кожної з цих держав з країнами ЄС.

Аналізуючи ціннісні пріоритети населення ННД та країн ЄС, ми звернули увагу на патерналістські орієнтації їхніх мешканців та ставлення до такого фактору та водночас показника вільного ринку, як конкуренція.

Зокрема, виявилось, що розбіжностей у патерналістських орієнтаціях населення ННД та ЄС тепер не так багато, як можна було б припускати з огляду на історичне минуле. В середньому близько п'ятої частини мешканців як ННД, так і ЄС переконані в необхідності власної відповідальності за своє матеріальне забезпечення (див. табл. 4). Можна припустити, що це, скоріше за все, дається взнаки отриманий досвід життя населення ННД у трансформаційному суспільстві. Проте прихильників патерналістських настроїв в ННД в середньому все ж таки більше, ніж у «старій» Європі (на 10%, за рахунок, передовсім, України та Росії).

Таблиця 4.

Ступінь патерналізму в країнах-засновниках ЄС та ННД (EVS-2008), %

Варіанти відповідей	Білорусь	Росія	Україна	X_1	Бельгія	Німеччина	Італія	Нідерланди	Франція	X_2
Люди в більшій мері самі повинні відповідати за те, щоб себе забезпечити	21	21	16	19	15	34	12	14	20	19
Держава повинне нести більше відповідальності за те, щоб всі громадяни були забезпечені	12	18	21	17	8	4	15	3	7	7

Також між ННД та ЄС виявилось мало розбіжностей стосовно ставлення їхніх мешканців до конкуренції: кількість тих, хто схвально до неї ставиться, в ННД навіть переважала (див. табл. 5).

Таблиця 5.

Ставлення до конкуренції в країнах-засновниках ЄС та ННД (EVS-2008), %

Варіанти відповідей	Білорусь	Росія	Україна	X_1	Бельгія	Німеччина	Італія	Нідерланди	Франція	X_2
Конкуренція – це добре. Вона стимулює людей до того, щоб багато працювати й розвивати нові ідеї	31	25	25	27	16	37	24	11	15	21
Конкуренція шкідлива, тому що вона виявляє в людях найгірші якості	4	8	12	8	6	2	8	2	9	5

Отже, в соціально-економічних уявленнях населення ННД та ЄС простежується як багато спільного, так і відмінного. З огляду на це, можна припустити, що за певних умов виявлені розбіжності можуть справляти негативний вплив на економічне співробітництво, створюючи ситуації непорозуміння між суб'єктами господарювання. Але так само ймовірно, що за інших умов соціально-економічні установки такому співробітництву сприятимуть.

Аналіз представлених вище даних дозволив нам дійти таких висновків щодо імовірних факторів сприяння/перешкоджання економічному співробітництву та інтеграційним процесам як в окремих регіонах, так і на континенті в цілому:

- близькість показників важливості більшості основних життєвих цінностей жителів Білорусі, Росії та України в порівнянні між собою дозволяє розцінювати це як сприятливий фактор співробітництва всередині співтовариства даних ННД;
- водночас існує і багато відмінного в стереотипах суспільної думки трьох пострадянських країн; особливо це стосується ціннісних пріоритетів населення Білорусі, які досить суттєво відрізняють її від Росії та України, між якими розбіжностей значно менше. Відтак цілком імовірно, що процеси економічної інтеграції між зазначеними державами можуть гальмуватися відмінностями їхніх ціннісних систем;
- ідентичність рейтингів значимості основних цінностей в обох співтовариствах може бути сприятливою передумовою для поглиблення співробітництва між країнами ННД і ЄС;

• менш значимі розходження в кількісних оцінках важливості основних цінностей усередині ННД порівняно з такими ж серед країн-засновників ЄС дозволяють припустити, що з погляду ціннісних орієнтацій інтеграція в межах співтовариства ННД може наштовхуватися на менш значимі ментальні перешкоди, ніж інтеграція якогось із суб'єктів ННД в ЄС. Водночас не можна виключати обставин, коли співробітництво ННД з ЄС може краще відповідати суспільним очікуванням їхнього населення, ніж взаємодія Білорусі, Росії та України між собою;

• у контексті дискусії про оптимальну для української економіки інтеграційну модель не можна априорі заперечувати ефективність будь-якого стратегічного напрямку (Схід або Захід). Порівняльний аналіз стереотипів суспільної думки в Білорусі, Росії та Україні, а також в країнах «старої» Європи не виявив існування в обох умовних співтовариствах світоглядних бар'єрів, які б виключали можливість їхньої успішної інтеграції у будь-якому напрямі. З погляду панівних стереотипів суспільної думки України впевнено визначити, який з інтеграційних напрямів в даний час має більше ціннісних передумов для успішної реалізації надзвичайно важко, бо проведене дослідження надає українській владі певні аргументи на користь як західного, так і східного вибору. Можна лише констатувати, що ціннісні орієнтації населення України в цілому є більш близькими до відповідних характеристик мешканців Білорусі і, особливо, Росії, ніж до ціннісних переваг населення країн «старої» Європи. В той же час ціннісні розбіжності між Україною та країнами ЄС не настільки великі, щоб унеможливити успішну взаємодію з останніми. За цих умов, з погляду ментальних чинників, можливо, найбільш несуперечливою була б згадана вище стратегія приєднання України до МС з можливістю подальшої інтеграції в ЄС.

Література:

1. Кендюхов А. Страна всегда несбывшихся надежд: об экономике, реформах и вообще. «Зеркало недели. Украина». – 2012. – №2. – 20 янв.
2. Мунтиян В. Евроинтеграция: возможны варианты. «2000». – 2011. – №35 (571). – 2–8 сент.
3. Россия рассказала, какие ужасы ожидают Украину в случае вступления в ЕС. Ukranews. – 15.12.2011. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <<http://ukranews.com/ru/news/ukraine/2011/12/15/60117>>.
4. Куда и с кем? «2000». – 2011. – №51 (587) 23–29 дек.
5. Грищенко К. Альтернативы евроинтеграции нет. «Зеркало недели. Украина». – 2011. – №48. – 29 дек.
6. Силина Т. В союзники или в союзники? «Зеркало недели. Украина». – 2011. – №13. – 08 апр.
7. Кириченко И. Модель общественной «не-жизни»: наводим резкость на перспективу. «Зеркало недели. Украина». – 2011. – №47. – 23 дек.
8. Силенко В. Янукович примет участие в саммите Украина-ЕС: «Виктор II Межигорский» как преемник «Виктора I Хоружевского». – 16.12.2011. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.vitrenko.org/start.php?lang=1&article_id=13770>.
9. Жарихин В. Формирование Единого экономического пространства в СНГ. Известия. – 17.03.2011. Memoid. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.memoid.ru/node/Formirovanie_Edinogo_ekonomicheskogo_prostranstva_v_SNG>.
10. Васильева С. Доменик Фин о европейской логике и муже Тимошенко. «2000». – 2012. – №3 (590). – 20–26 янв.
11. Шевченко В. ТС и ЕС: где истина? «2000». – 2011. – №31 (567). – 5–11 авг.
12. С. Лозунько. Создание Зоны свободной торговли с ЕС необходимо синхронизировать с Россией. «2000». – 2011. – №10 (549). – 11–17 мар.
13. Умланд А. Бесперспективный Союз. «Зеркало недели. Украина». – 2011. – №47. – 23 дек.
14. Бондаренко О. Понять Евразийский союз. «Зеркало недели. Украина». – 2012. – №1. – 13 янв.
15. Погребинский М., Большов Е. Векторы интеграции. «Зеркало недели. Украина». 2011. – №46. – 16 дек.
16. Толочко П. Цивилизационный выбор? «2000». – 2011. – №40 (576). – 7–13 окт.
17. Ценностный мир современного человека : Беларусь в проекте «Исследование европейских ценностей» / Д. Г. Ротман [и др.]; под ред.: Д. М. Булышко, А. Н. Данилова, Д. Г. Ротмана. – Минск : БГУ, 2009. – 231 с. : ил.
18. Патракова А.Л. Социально-классовые позиции и ценностные ориентации // Социология: теория, методы, маркетинг. К.: Ин-т социологии НАНУ, 2009. – №1. – С.169–185.
19. Задорин И., Петухов В. Россия, Украина, Беларусь, Казахстан: сходство и различия массового сознания как фактор интеграции/дизинтеграции. Евразийский монитор (Волна IV) – Отчет. – 15.10.2005. – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <<http://www.eurasiamonitor.org/rus/research/event-120.html#ch4>>.
20. Головаха С., Горбачик А., Паніна Н. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 142 с.
21. European Values Study // About EVS. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <<http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/about-evs/>>.